

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Inledning

Henriksson, Blanka; Nilsson, Fredrik

Published in:
Laboratorium för Folk & Kultur

Published: 01/01/2022

Document Version
Final published version

Document License
Publisher rights policy

[Link to publication](#)

Please cite the original version:
Henriksson, B., & Nilsson, F. (2022). Inledning: En fältexpedition i bekanta och obekanta rum. *Laboratorium för Folk & Kultur*, (3). <https://bragelaboratorium.com/2022/12/15/inledning-en-faltexpedition-i-bekanta-och-obekanta-rum/>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LABORATORIUM FÖR FOLK OCH KULTUR

EN KULTURVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Inledning: En fältexpedition i bekanta och obekanta rum

15 december, 2022

Blanka Henriksson & Fredrik Nilsson

Åk silja line, god mat, lätt att beställa när du ska åka. [...] På vår resturang får man lämna. Åk för den goda matens skuld.

Köp. I finlandsbåtens butik finns det mesta. Snask, vin, cigaretter, ciggarer, tobak, leksaker, konjack, chocklad och tröjor.

Har du tur får du en lyxhytt. Beställ en hytt i tid så får du en med fönster eller inte.

(Anteckningar i privat ägo)

På ovanstående lekfulla sätt, färgat av reklambroschyrens språk, beskrev ett barn sina erfarenheter från 1980-talets färjetrafik mellan Sverige och Finland. Resan tycks förknippas med ett lustfyllt, nästan gränslöst överflöd. Beskrivningen ter sig påfallande bekant och indikerar att färjetrafiken präglas av sega traditioner, men bakom det bekanta ryms kanske även nya vanor och strukturer? En vårväll i maj 2022 samlades en grupp studenter i kulturanalys, etnologi och folkloristik, en professor och en universitetslärare i Viking Lines terminal i Åbo. I mängden av passagerare in spe var det ingenting som skilde ut den här gruppen från andra resenärer. Men vad som inte syntes på ytan var att de befann sig på en fältexpedition tillika upptäcktsresa där den kulturanalytiska blicken skulle tränas och förfinas[1]. Inom ramarna för en kurs i kulturanalys vid Åbo Akademi skulle "resandet mellan Finland och Sverige [studeras] ur både ett historiskt och ett samtida perspektiv" med särskild uppmärksamhet riktad mot "resans kulturella grammatik, t.ex. drömmar som vävs kring resan samt resan som ett liminalt tillstånd där resenären känner sig fri och prövar nya sätt att vara".

Innan avresa hade deltagarna i expeditionen bekantat sig med ett frågelistmaterial från Kulturvetenskapliga arkivet Cultura, där människor berättat om sin första resa till Sverige med passagerarbåt eller bilfärja. Dessa minnesbilder skulle skapa kontrast till nuet och därmed fungera som en klassisk kulturanalytisk strategi. Nuets kulturella dimensioner framträder nämligen tydligare om vi kan skapa distans till det bekanta, förgivettagna, självklara, och att arbeta med kontraster kan därvidlag vara till nytta (jfr Ehn & Löfgren 2010). På båten till och från Stockholm utfördes tematiska deltagande observationer där studenterna i grupp dokumenterade och analyserade händelser, platser och människor ombord. Studenterna valde själva teman för observationerna och resultatet av deras analyser kan ni läsa i detta nummer av Laboratorium för folk och kultur.

Väl framme i Stockholm spenderade deltagarna större delen av dagen på Nordiska museet, med dels ett arkivbesök, där studenternas valda teman fördjupades, dels en tur genom utställningen "Come to Norden" om det tidiga fritidsresandet inom och till Norden under 1900-talets första

hälft.

Med färjan till Sverige

Människor har i långa tider rört sig mellan Finland och Sverige på olika sätt. Ända sedan 1900-talets början har det funnits en regelbunden färjetrafik över Östersjön (Westerlund 2012) och för många bosatta längs Finlands västra kust har Sverige varit mål för livets första utlandsresa. Migrationen från Finland till Sverige har varit stor, speciellt under decennierna efter andra världskriget. Många finländare har därför släkt eller vänner i Sverige, vilket bidrar till den livliga trafiken mellan länderna. Sverige är för många finländare det närmaste grannlandet både geografiskt och mentalt (Henriksson 2021).

I Culturas frågelistsvar skildras resor med fartyg från flera olika decennier, där den gemensamma nämnaren bland annat är att den första resan blivit ett riktigt äventyr. Även om både resandet och färjorna har utvecklats och förändrats under åren som gått händer det också att vi känner igen oss i våra egna upplevelser från 2020-talets båtar. Merete Mazzarella lyfter i sina essäistiska skildringar av kryssningslivet fram att resan "börjar redan i hamnen" (2019:44). I terminalen får passagerarna sina biljetter, som numera också är nyckelkort, och riktar in sig mot det håll där ombordstigningen sker. Spänningen ligger tät i luften, även om olika resällskap förstås har olika förväntningar. Så här skriver en resenär om sin första resa från Åbo till Stockholm med ångbåt på 1950-talet:

Det låg spänning i luften och då man kom ombord kände man att kan det vara sant, att detta lyx är för oss alla!!! Mässingen blänkte, mjuka mattor täckte golven, väggarna var av ädelträ med fina skärningar.

(M 5810)

Mässingsdetaljerna har fortfarande sin självskrivna plats i inredningen och tillsammans med andra materiella detaljer, såsom mjuka mattor och stora fönster, skapas fortfarande en känsla av lyx, ett landet Annorlunda. Under expeditionen associerade deltagarna till lyxhotell när de beskrev utrymmena i sina fältanteckningar (se **Peura m.fl. i detta nummer**).

Bild: Träpanelernas återkomst i det senaste tillskottet i flottan; Viking Glory som sattes i trafik våren 2022. Foto: Blanka Henriksson.

Men samtidigt som delar av båten präglas av stora fönster, mjuka heltäckningsmattor och en viss lyxkänsla, finns det andra områden ombord med mer spartansk prägel. Trapporna ner till bildäck saknar dämpande mattor, korridorer och hytter på de lägre däckerna är trängre och ljudnivån högre, speciellt i närheten av maskinrummet eller vattenlinjen. Även här finns det viss kontinuitet till det förflutna. Vintertid kunde det vara riktigt svårt att somna om isen lagt sig.

Vi gick i isränna långa sträckor och det var ett buller och brak när de uppbrutna isklumparna och -blocken slog mot båtens skrov. Lastrummen låg djupt nere i båten, så det var inte mycket bevänt med sömnen. – Det har jag också upplevt senare under otaliga resor också med större båtar, då man av ekonomiska skäl valt de billigaste hytterna längs ner, alltså under vattenlinjen.

(M 5821)

Bild: Dagens båtar presenteras utåt genom rederiernas hemsidor på nätet. Tidigare trycktes glansiga broschyrer som skulle locka resenärer. Här ett urval hyttkategorier från Silja Lines fartyg under 1980-talet, urklippa och inklistrade i ett resande barns egen version av marknadsföring. Bildcollage från 1980-talet i privat ägo.

Kryssningsfartygen rymmer både det storstilade och det mer avskalade, även om bilden utåt framför allt präglas av det förstnämnda. Numera finns inte benämningarna första och andra klass kvar, och det säljs inga däckplatser, men hytterna i kategorin "budget" saknar fortfarande egen toalett och tvingar ut de mindre bemedlade resenärerna i korridorerna när det behövs.

En värld för sig

Att stiga ombord på båten är att lämna vardagen på landbacken och komma in i ett flytande samhälle med hedonistiska inslag (jfr Löfgren & Nilsson 2010:11). Färjan påminner därigenom om ett liminalt rum; en plats där människor kan pröva andra sätt att vara och att utsätta sig för sådant man inte gör i vardagen (t.ex. Turner 1969). Färjan som en värld i sig, ett samhälle i samhället, har inspirerat både författare och tv-skapare att utforska vad som händer när människor av olika bakgrund föses ihop på en plats som de tillfälligt inte kan lämna. I Sveriges television fick vi mellan 1992 och 2002 följa vardagslivet på den fiktiva M/S Freja i den längsta dramaserien i svensk tv-historia, Rederiet. Dramaturgiskt fungerar båten ute på havet utmärkt för att skapa en avgränsad scen där allting kan hända. Författaren Mats Strandberg låter en av sina skräckromaner utspela sig på en färja på väg från Stockholm till Åbo. När något oväntat och obehagligt händer mitt ute på Ålands hav blir det extra skrämmande, för vart ska man vända sig när man inte kan fly? Det liminala kommer tydligt fram i skildringen och vi känner igen oss när vi går omkring på fartyget för att observera.

I Östersjöns ingenmansland släpper hämningar på ett sätt som inte bara har med billig alkohol att göra. Det är som om tid och rum förändras. Som om sociala koder och regler upphör att gälla.

(Strandberg 2015:20)

En av studentgrupperna valde att problematisera färjan som liminalt rum genom att undersöka regler, både utskrivna och underförstådda, ombord. **Lilian Manelius, Sam Sågfors och Isabella Zitting** visar att trots att resenärer kanske släpper hämningarna ombord på färjan så är den inte en helt gränslös plats, men gränserna dras på andra sätt än i vardagen i land.

Den ändå relativt korta resan mellan Åbo och Stockholm (tur och retur går på ett dygn för den som tar en kryssning) spår på det cykliska i färjetrafiken. Flera rederiers fartyg passerar morgon och kväll samma landmärken och "ute i skärgården kan man ställa klockan efter dem" (Lundberg 1995). Det är först när trafikflödet rubbas som det överhuvudtaget märks. Samtidigt som livet på land stannar tiden en stund för den som kryssar över havet, och återkommer till sin utgångspunkt när resan är slut. Erlandsson beskriver i sin roman *Hem* (2021) flödet på och av båten.

Passagerargången var lång och glasintäckt. De som steg av mötte dem som skulle stiga på. Det var olika människor, men de gjorde precis samma sak. De tog för mycket mat, de spelade på automaterna, de drack kaffe och handlade taxfree. Båten bestämde vad man gjorde.

(Erlandsson 2021:239)

Rörelser upprepar sig, flöden återkommer och handlingar utspelar sig gång på gång med nya aktörer som är förvillande lika de gamla. Fartygens utformning och utbudet av aktiviteter styr passagerarna och skapar ett flöde fokuserat på framför allt underhållning och konsumtion. I sin artikel om fartygens rumsliga indelningar visar **Miamarie Peura, Amanda Tverin och Simone Väger** hur somliga praktiker och beteenden uppmuntras och andra förhindras genom användningen av bland annat inredningsarkitektur.

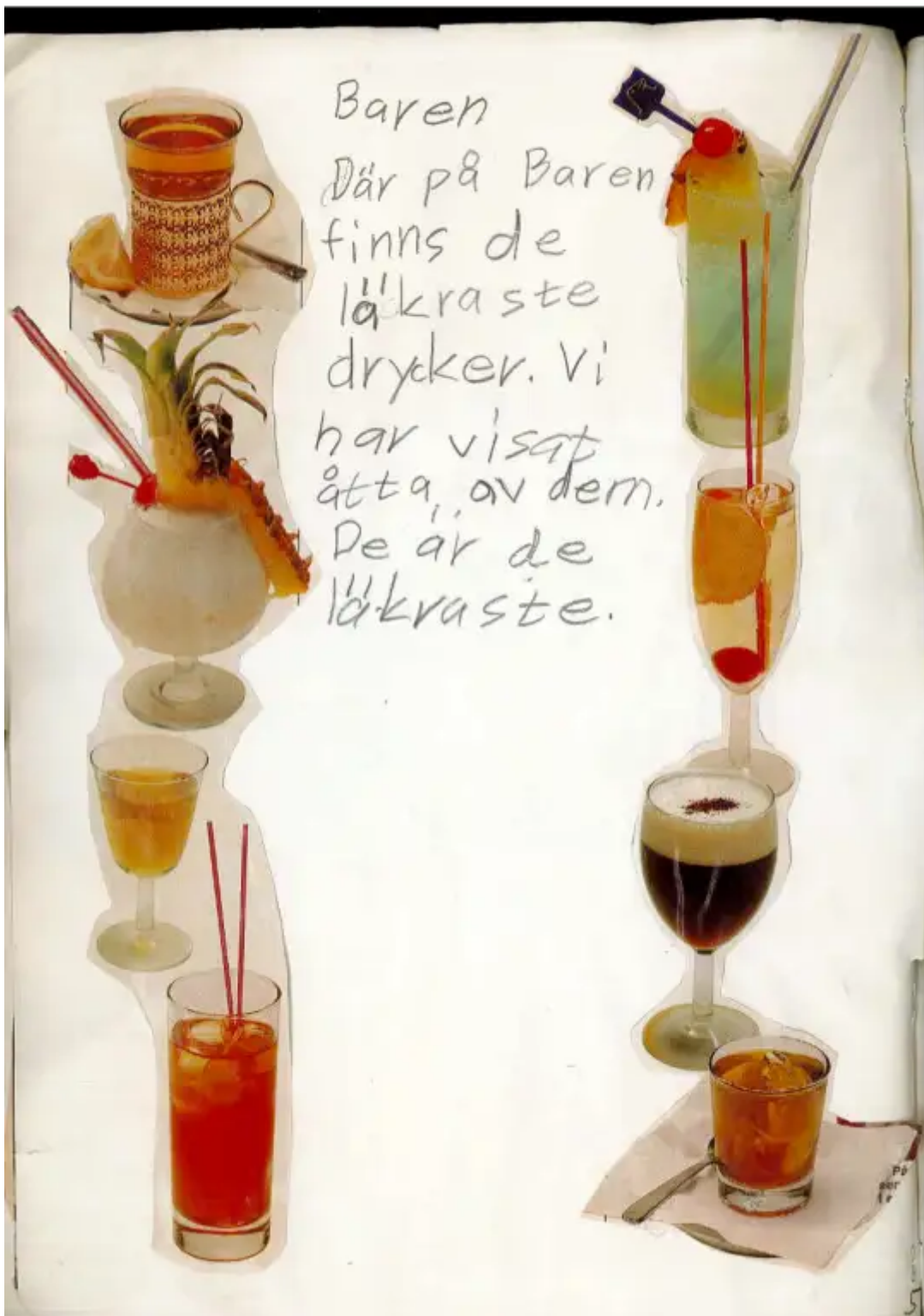

Bild: Symbolspråket är fyllt av lyx och överflöd. Att ta färjan över Östersjön behöver inte vara en transport utan snarare ett flytande hotellbesök, om man ska tro marknadsföringen. Bildcollage från 1980-talet i privat ägo.

De människoflöden som styrs genom båten uppmuntras att stanna upp vid hållpunkter som spelmaskiner, restauranger, barer och taxfree-butiken. Vi ska helt enkelt konsumera oss över Östersjön i ett hedonistiskt flytande nöjespalats. Den här upplevelsen förstärktes av det historiska perspektiv vi fick genom ett besök på Nordiska museet i Stockholm. Förutom att studenterna gavs tillfälle att studera relevanta arkivhandlingar gav utställningen "Come to Norden" med nordiska turistaffischer från 1890-talet till 1960-talet exempel på hur både Sverige och Finland har framställts för att locka besökare både inom och utom Norden. Traditionen att äta sig fram genom sin resa österut har långa anor och sätter sina spår också i marknadsföringen.

Bild: Reklamaffisch från 1957 av Erik Bruun (1926–) från utställningen "Come to Norden", Nordiska museet.

Många av produkterna som presenteras på båten har anknytning till det nationella. **Jael Kauko, Maria Lampinen och Ailana Moore** begav sig in i taxfree-butiken och restauranger för att fånga hur Finland och Sverige stiger fram i utbudet av livsmedel, alkohol och skönhetsprodukter. Innan coronapandemin var kinesiska resenärer rederiet Tallinks fjärde största målgrupp (Tallink 2018) och bland annat för dessa och andra asiatiska passagerare marknadsförs produkter som upplevs vara typiskt nordiska.

Bild: Finland och Sverige sida vid sida i taxfreen på Viking Glory. Foto: Blanka Henriksson.

Bakom kulisserna

Det som inte så tydligt kommer fram ur studenternas etnografiska observationer är vad som sker bakom kulisserna på båten. Vi har att göra med ett tydligt exempel på vad Goffman (1959) kallar frontstage och backstage. Samtidigt som fartyget är ett underhållnings- och konsumtionsmecka för resenärer, ofta på semester, finns det en hel yrkeskår som ser till att allt flyter på. Ett kryssningsfartyg är beroende både av den personal som ser till att skeppet säkert når sin destination och den som sköter om att vardagen ombord löper. Besättningen arbetar mestadels i

det tysta för resenärerna, och endast en bråkdel av dem är i direkt kontakt med kunder. Dessa befinner sig frontstage och tillhandahåller tjänster och service. Frontstagepersonalen är medveten om att de betraktas av andra och anpassar sig efter detta, precis som alla passagerare i de offentliga utrymmena. Backstage pågår annan verksamhet, i det fördolda för resenärerna, när till exempel hytter ska städas, mat ska lagas och kärl ska diskas. Båten som arbetsplats präglas av starka hierarkier och fortfarande är vissa kategorier av besättning och kringarbetare enhetligt könade eller etnifierade. Bland städarna som kommer ombord för att hastigt städa skeppet när det ligger i hamn är en påfallande mångfald etniciteter representerade jämfört med den vita personalstyrkan ombord och på kommandobryggan är männen fortfarande i majoritet (Karlsson 2020).

I en av artikeln från fältarbetet diskuterar författarna den del av besättningen som karakteriseras av sina tydligt markerade roller genom bärandet av uniform. Uniformerna skapar enligt **Josefine Haikkola, Amanda Karrenpalo och Annika Mäenpää** en signal utåt och det omgivande samhället kan lätt identifiera till exempel servicepersonal, besättningsmedlemmar eller säkerhetsvakter. Uniformen skapar distans samtidigt som den kan signalera beredskap att hjälpa eller möjlighet att utöva makt.

Målet är nått

Fältexpeditionen genomfördes under en normal arbetsvecka och sannolikt hade deltagarna upptäckt ytterligare andra dimensioner om den omfattat helgresenärer eller om den genomförts under semesterperioden. Kanske kan expeditionen så småningom följas upp och därmed skapa ytterligare kunskap om resans kulturella dimensioner. En annan möjlighet är att en expedition genomförs i samarbete med rederiet för att därigenom visa på vilka sätt tillämpad kulturanalys kan tillföra kunskap som de behöver i sitt utvecklingsarbete. Oavsett vad som sker i framtiden var expeditionen en framgång. Deltagarna rörde sig såväl mellan olika tidsskikt som mellan olika rum ombord på färjan. Sammantaget synliggörs därmed resans kulturella dimensioner; hur drömmar om lyx materialiseras samt hur liminala tillstånd trängs eller samsas med regler, normer, rutiner och vanor.

Källmaterial

Deltagande observation ombord på Viking Glory och Viking Grace 4–5 maj 2022.

Hemmapysslade reklambroschyrer för Silja Line, ca 1980-tal. I privat ägo.

Åbo, Kulturvetenskapliga arkivet Cultura Frågelista 66 (2003). Sverigeresan – min första resa till Sverige med passagerarbåt eller bilfärja. M 5800–M 5826.

Litteratur

Ehn, Billy & Löfgren, Orvar (2001). *Kulturanalysen*. Malmö: Gleerups.

Erlandsson, Karin (2021). *Hem*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.

Goffman, Erving (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Anchor Books.

Henriksson, Blanka (2021). "Aina on tavallaan jonkinlaisessa välitilassa" – Rajanylityksiä haastattelu aineistossa muuttoliikkeestä Suomesta Ruotsiin. *Vähemmistöt muuttajina: Näkökulmia suomalaisen muuttoliikehistorian moninaisuuteen*. Tervonen, M. & Leinonen, J. (red). Turku: Siirtolaisuusinstituutti, s. 239–262.

Karlsson, Agneta (2020). *Åländska kvinnor i färjerederiernas tjänst – om kvinnorna i serviceverksamheten obord 1959–1985*. Åbo: Sjöhistoriska institutet.

Lundberg, Ulla-Lena (1995). *Allt man kan önska sig*. [Helsingfors]: Söderström.

Löfgren, Orvar & Nilsson, Fredrik (2010) (red). *Regionauterna – Öresundsregionen från vision till vardag*. Göteborg: Makadam Förlag.

Mazzarella, Merete (2019). *Den försiktiga resenären*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.

Strandberg, Mats (2015). *Färjan*. Stockholm: Nordstedts.

Tallink (2018). Tallink vinner Asiens mest prestigefyllda turistpris. *Tallink Pressrelease* 21.5.2018. <https://www.tallink.com/pr-archive-sv> [hämtat 25.10.2022].

Turner, Victor (1969). *The ritual process: structure and anti-structure*. London: Routledge & Kegan Paul.

Westerlund, Kasper (2012) (red). *Färjefart – historiska och etnologiska perspektiv på färjetrafiken mellan Finland och Sverige*. Åbo: Sjöhistoriska institutet.

[1] Resan möjliggjordes genom bidrag från Svenska kulturfonden och Svenska Litteratursällskapet i Finland.

Kategori : Blanka Henriksson, Fredrik Nilsson

Etiketter : Laboratorium 3/2022

Blogg på WordPress.com.